

FÖRKÖLI GÁBOR – TUBAY TIZIANO

Székely írásos verskompiláció magyar nyelven Ágost wolfenbütteli herceg *florilegium*ából

A wolfenbütteli Herzog August Bibliothek egy különös kis kéziratát végiglapozva eddig ismeretlen magyar nyelvű szövegelemekre bukkanhatunk. Ez már önmagában is jelentős lenne, hát még, ha hozzátesszük a meglepő tényt, hogy a töredéket székely írással jegyezték le.¹ Ráadásul ez a bejegyzés, amelyet a székely írás szakirodalmának hagyományát követve ezentúl Wolfenbütteli Emléknek nevezünk, szöveggörnyezetéből is kéri. A híres bibliofil, könyvtáralapító Ágost, braunschweig-wolfenbütteli herceg (1579–1666) kézírásos *florilegium*ában található. A possessorbejegyzés alapján a könyvecskét még gyermekkorában, 1592-ben kezdte el vezetni, és írásképeének nagymértékű változása alapján feltételezhetjük, hogy még évekig szorgalmasan jegyzetelt bele. Az összesen 584 számozott oldalból álló gyűjtemény első 437 lapján egyesével számozott latin nyelvű szentenciákat olvashatunk. Legtöbbjük klasszikus auktortól, egyházatyáktól származik, de találunk köztük néhány humanista szerzőt és elég sok forrásmegjelölés nélküli közmondást, proverbiumot is. A 437. oldalon véget érnek a szentenciák, és utána már csak üres lapok következnek a kis könyvben. Kivéve a 438. oldalt, amelyen az „Alphabetum Valach” cím alatt a cirill ábécé román változatát találjuk, alatta pedig latin betűkkel a cirill jelek betűnevet olvashatjuk; ezt követi a lap alsó felén a székely írásos szöveg.² A székelyek és a románok földrajzi szomszédsága alapján feltételezhetjük, hogy a cirill betűk és a székely írásos sorok egyszerre kerültek be vendégszöveggé a magánhasználatra készült gyűjteménybe.

Ágost életútja részben válaszokat adhat arra, hogyan került jegyzetfüzetébe székely írásos szöveg. Dannenbergben született 1579. április 10-én, és tizenöt éves koráig itt végezte tanulmányait, és itt kezdte meg az említett *florilegium*ot is. Ezután kezdődött évekig tartó peregrinációja, amelynek során Rostockban, Tübingenben, Strasbourg-ban, később pedig Padovában is tanult, megjárta Rómát, Szicíliát, Máltát, majd Németalföldet, Angliát és Franciaországot is. Tanulmányútja több volt, mint az arisztokrata ifjak korabeli Kavaliertourja. Tübingenben

¹ A dolgozatban a szakirodalomban egyre elterjedtebb *székely írás* terminust használjuk a közkeletű (*székely* vagy *magyar*) *rovásírás* helyett. Az elnevezés indoklására: VÁSÁRY István, *A magyar rovásírás. A kutatás története és mai helyzete = Keletkutatás*, 1974, 165; SÁNDOR Klára, *A székely írás nyomában*, Bp., Typotex, 2014, 18–23. Vö: TUBAY Tiziano, *A székely írás kutatásának története*, Bp., OSZK, 2015, 97, 144, 146–147.

² Wolfenbüttel, Herzog August Bibliothek (a továbbiakban: HAB), Cod. Guelf. 22 Noviss. 8°, 438.

majdnem három évig tartózkodott (1595-től 1597-ig), és ezalatt többé-kevésbé elmélyült a teológia, a jog, a történelem és a csillagászat tudományában.³ Híres könyvtára, amelyet még uralkodása előtt, hitzakeri rezidenciáján gyűjteni kezdett, nem csupán a főúri reprezentációt szolgálta, a herceg ambíciója ugyanis az volt, hogy univerzális, tudományos célokra is használható gyűjteményt hagyjon hátra, a könyvtár katalógusát pedig saját kezűleg vezette, egyénileg kidolgozott módszer alapján.⁴ Tagja volt a német barokk legnagyobb irodalmi társaságának, a Fruchtbringende Gesellschaftnak, amelyben a „der Befreiende” – a Megszabadító – nevet viselte.⁵ Gustavus Selenus álnév alatt maga is írt és kiadott két könyvet. Az egyik egy alapos sakk-könyv 1616-ból, a másik pedig az 1624-ben kiadott kriptográfiai műve, amely később még fontos lesz: *Cryptomenytices et Cryptographiae libri IX*.⁶ Ezen kívül kegyességi műveket is megjelentetett,⁷ sőt egy darabig Luther bibliafordítását is szerette volna átdolgozni.⁸

A magyar nyelvű vendégszöveget hordozó kézírásos szentenciagyűjtemény egy ifjú arisztokrata humanista nevelődésébe, műveltségébe nyújt betekintést. Amikor Ágost Strasbourgban járt, a freiburgi egyetem matematika- és retorikatanára, Joseph Lang az igen nagy sikernek örvendő florilegiumának egyik kiadását a fiatal hercegnek ajánlotta.⁹ Talán ennek a műnek is köszönhető, hogy Ágost a tanulmányai idejében készített jegyzeteit megőrizte, és hogy több locus communisa és szentenciagyűjteménye is fennmaradt dannenbergi, rostocki és tübingeni éveiből. Ezek nagyrészt szentírási és klasszikus latin szerzőktől származó idézeteket tartalmaznak.¹⁰ Ezek között találjuk a most felfedezett székely írásos

³ Az eddigi legrészletesebb életrajzát az alábbi, sajnos kiadatlan doktori disszertációban találtuk meg: PERRIN-MARSOL, Alice, *Échanges culturels entre le royaume de France et le Saint-Empire: La présence française au sein de la bibliothèque*, doktori disszertáció, Université de Tours, téma-vezető: Gérald Chaix, 2005, I, 23–33.

⁴ Ulrich Johannes SCHNEIDER, *Repräsentation und Operation, Anmerkungen zu Augusts Bücherwelt = Bibliothek als Archiv*, hrsg. Hans Erich Bödeker und Anne Saada, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 2007 (Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte, 221), 155–169.

⁵ *Fruchtbringende Gesellschaft, Der Fruchtbringenden Gesellschaft geöffneter Erzschein, Das Köthener Gesellschaftsbuch Fürst Ludwigs I. von Anhalt-Köthen 1617–1650*, hrsg. Klaus Conermann, Band 3: *Die Mitglieder der Fruchtbringenden Gesellschaft 1617–1650*, Weinheim, VCH, 1985, 243–245.

⁶ *Das Schach- oder König-Spiel*, Leipzig, Henning Grosse – Lorenz Kober, 1616; *Cryptomenytices et Cryptographiae Libri IX*, Lüneburg, Stern, 1624.

⁷ *Die Geschichte Von des Herrn Jesu des Gesalbten Leyden, Sterben und Begräbnisse*, Lüneburg, Stern, 1640; *Evangelische Kirchenharmonie*, Wolfenbüttel, Stern, 1644–1645.

⁸ Ettől a saját patrónussága alatt működő helmstedti egyetem teológusai eltanácsolták: OTTE, Wolf-Dieter, *Herzog August und die Revision der deutschen Lutherbibel = Wolfenbütteler Beiträge*, 5(1982), 53–82.

⁹ Az átnézett kiadás: LANG, Joseph, *Anthologia sive Florilegium rerum et materiarum selectarum*, Strasbourg, Josias Staedel, 1674. A dedikáció kelte: 1598. március 30.

¹⁰ A már említetten kívül: *Loci communes philosophici*, HAB, 18 Noviss. 8°; *Dicta quadam sacrae scripturae*, HAB, 21 Noviss. 8°; *Augusti junioris ducis Brunswicensis et Lunenburgensis*

emléket őrző gyűjteményt is. A kérdés már csak az, milyen körülmények között kerülhetett a magyar vendégszöveg a kézírásos florilegiumba.

Amellett, hogy a magyarországi könyvészet az Ágost herceg által gyűjtött nagyszámú hungaricát és a kilenc wolfenbütteli Corvinát számon tartja, személyes magyar kapcsolatai nem igazán ismertek, noha élete későbbi szakaszában, mint a legtöbb európai uralkodó, ő is érdeklődött a magyarországi események miatt, elsősorban a török veszély miatt.¹¹ Fiatalkori éveinek magyarországi és erdélyi kapcsolatairól tanulmányai lehetnek árulkodóak. Ha feltételezzük, hogy gyermekkorában elkezdett füzetét egyetemi éveire is magával vitte, akkor érdemes felvetni a kérdést, hogy a korabeli dokumentumok tanúsága szerint kikkel találkozhatott a magyarországi és erdélyi diákok közül útja során. Az ifjú Ágost két peregrinációs albuma is fennmaradt, az egyikbe a Német-római Császárság arisztokratáitól, a másikba pedig neves német professzoroktól, tudósoktól gyűjtött mottókat. Magyar vonatkozást sajnos egyikben sem találunk.¹²

Viszont az egyetemi anyakönyvekben Ágost herceg idejéből már fel-feltűnik néhány magyar név. Velük Ágost valószínűleg személyesen is találkozott. A székely írással eddig egyiküket sem hozta kapcsolatba a szakirodalom, mindenesetre nincs kizárva, hogy köztük lehet az, akitől a jegyzetfüzet székely írásos szövege származik, vagy aki a szövegre felhívta Ágost herceg figyelmét. Rostockban

Loci communes in iuventute ipsius solummodo inchoati, 2 kötet, HAB, Cod. Guelf. 14–15. Aug. 2° (Utóbbi kétkötetes gyűjteményében a közhelyek rubrikái nagyrészt üresen maradtak, Ágost nem gyűjtött a címek alá idézeteket. Az első kötet possessorbejegyzése alapján pontosan datálhatjuk a megkezdett gyűjteményt: Tübingen, 1596). L. HESS, Gilbert, *Fundamente fürstlicher Tugend, Zum Stellenwert der Sentenz im Rahmen der voruniversitären Ausbildung Herzog Augusts d. J. von Braunschweig Lüneburg (1579–1666) = Sammeln, Ordnen, Veranschaulichen, Zur Wissenskompilatorik in der Frühen Neuzeit*, hrsg. Frank Büttner, Markus Friedrich, Helmut Zedelmaier, Münster, LIT Verlag, 2003, 131–173.

¹¹ RMK II 38 (RMNy 69), RMK I 25 (RMNy 90), RMNy 170, RMNy 178, RMNy 191A, RMNy 191B, RMNy 192A, RMK I 53 (RMNy 194), RMK I 55 (RMNy 205), RMK I 56 (RMNy 207), RMNy 222, RMK II 117 (RMNy 256), RMNy 993A, RMNy 1033, RMK II 355 (RMNy 1054), RMNy 1066, RMK II 356 (RMNy 1068), RMNy 1159, RMNy 1181, RMNy 1260A; NÉMETH S., Katalin, *Ungarische Drucke und Hungarica 1480–1720: Katalog der Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel*, München, Saur, 1993; VISKOLCZ Noémi, *Corvinák Bécsben a 16–18. században, Görög szerzők latin fordításai = Magyar Könyvszemle*, 2008, 272–291, 282–285; MILDE, Wolfgang, *Die Wolfenbütteler Corvinen*, Wolfenbüttel, Herzog August Bibliothek, 1995 (Ausstellungskataloge der Herzog-August-Bibliothek Nr. 58); *Corvina Augusta: die Handschriften des Königs Matthias Corvinus in der Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel*, hrsg. Edina Zsupán, Bp., Bibliotheca Nationalis Hungariae, 2014. – Ágost herceget ágensei látták el hírekkel, egyikük Zrínyi Miklós vezetes vadászbalesetéről is beszámolt: HOFFMANN Gizella, „Von des Graffen Nicolas Serini todt...”: *Adalék Zrínyi Miklós halálának hiteles történetéhez egy korabeli ágensi jelentés tükrében = Irodalomtörténeti Közlemények*, 2013, 467–472.

¹² HAB, Cod. Guelf. 230 Noviss. 8° és HAB Cod. Guelf. 84.6 Aug. 4°. Utóbbi, az arisztokratáktól kapott bejegyzéseket tartalmazó album facsimile kiadásban is átlapozható: Herzog AUGUST d. J. zu Braunschweig und Lüneburg, *Stammbuch 1594–1604*, hrsg. Wolfgang Harms und Maria von Katte, Stuttgart, Verlag Müller und Schindler, 1979.

a herceg 1594. április 13-án matrikulált, majd nem sokkal ezután – a kor szokásainak megfelelően – a rangjának kijáró tiszteletből megválasztották az egyetem rektorának.¹³ Az ő rektorsága idején, augusztusban írta be magát az egyetem anyakönyvébe „Thobias Albinus”, aki a származását „Ungaris Belensis”-ként tüntette fel,¹⁴ vagyis talán a ma a romániai Arad megyében található Bélből származott, vagy esetleg – mint azt egy újabb forráskiadás felveti – a felső-magyarországi Szepesbéláról (Spišska Belá).¹⁵ Rostocktól elbúcsúzva Ágost Tübingenbe ment, ahol 1595. november 9-én került a neve a matrikulába.¹⁶ Az egyetemen, ahol kivételesen hosszú időt, három évet is eltöltött, hamarosan szintén rektorra választották, és az ő hivatala alatt, 1597. március 8-án érkezett az egyetemre egy bizonyos Békési Gáspár Erdélyből („Casparus Bekesi Transylvanius”).¹⁷ A strasbourgi protestáns akadémiára érkezve a herceg talán ott találhatta az erdélyi születésű Hodgyai Mártont és a besztercei szász Mathias Teschnert.¹⁸ Strasbourg után Ágost rövid időre hazatért, majd 1598-tól új peregrinációba fogott, célpontja ezúttal Padova volt. Ott tartózkodása idején egy bizonyos Ceglédi János volt a juristák magyar nációjának elnöke. Ceglédi 1597. január 23-án iratkozott be az egyetemre, elnöki tisztségére 1597. augusztus 1-jén választották meg, és a következő év július 31-én még bizonyosan az egyetemen volt, ekkor ugyanis nagylelkűen felajánlott egy komolyabb összeget az anatómus Julius Casserius Placentinus (1552?–1616) számára.¹⁹ Az egyetem magyar anyanyelvű diákjai közül ekkor talán még Padovában tartózkodott Márk (Marci?) András is („Andreas Marci, Transsylvanus Nobilis”), aki 1597. április 20-án írta be nevét a matrikulába.²⁰ Hogy ezek a kétségkívül humanista műveltségű magyar egyetemjárók ismerhették-e a székely írást, afelől nem lehetünk bizonyosak. Néhány évvel Ágost

¹³ 1593. Mich. 349, 58.: 1594. április 13. HOFMEISTER, Adolph, *Die Matrikel der Universität Rostock II. Mich. 1499 – Ost. 1611*, Rostock, Stillerschen Hof- und Universitäts-Buchhandlung, 1891, 245.

¹⁴ 1594. Ost. 350, 68. 1594. augusztus (a pontos nap nincs feltüntetve). *Uo.*, 246.

¹⁵ SZÖGI László, *Magyarországi diákok németországi egyetemeken és akadémiákon: 1526–1700*, Bp., az Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára, 2014 (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban, 17), 227.

¹⁶ 224, 14, 1595. november 9. HERMELINK, Heinrich, *Die Matrikeln der Universität Tübingen: I. Band: 1477–1600*, Stuttgart, Kohlhammer, 1906, 724.

¹⁷ 226, 63, 1597. március 8. *Uo.*, 732.

¹⁸ Hoggeus Martinus 1596-ban érkezett Strasbourgba heidelbergi tanulmányai után, további útjáról nem tudunk. Matthias Teschner 1597-ben kezdte meg ottani tanulmányait, ennél többet róla sem tudni. Mindkettőt I. SZÖGI 2014, i.m. 227.

¹⁹ VERESS Endre, *A paduai egyetem magyarországi tanulóinak anyakönyve és iratai (1264–1864)*, Bp., Stephanaeum Nyomda, 1915 (Maticula et acta hungarorum in universitatibus Italiae studentium, I), 107, 108. Felajánlásáról I. *Uo.*, 108: „Gratitudinis ergo pro Excell^{mo} Julio Placentino, pro anatomicis eius... laboribus instituta, videlicet pro duobus candelabris argenteis, quae ipsi muneris loco oblata sunt, Dominus Joannes Ceglidius Ungarus [dedit] 15 libras.”

²⁰ *Uo.*, 108. Talán azonos Szepsiszentgyörgyi Márk Andrással (Andreas Marcus), Kovacsóczy Farkas fiainak nevelőjével. A könyvészet a brassói Paul Benkner és Kertsi Anna, valamint Kovacsóczy

herceg érkezése előtt Rómából hazatérve, egészen pontosan 1596. október 27-én Padovában jár Szenci Molnár Albert is.²¹ Az a Szenci Molnár, aki az 1609-ben befejezett magyar nyelvtanában (*Novae grammaticae Ungaricae libri duo*) nem-hogy maga soha sem látott ilyen írást, de még olyan emberrel sem találkozott, aki ismerné a jeleket.²²

Hogy miért került Ágost jegyzetfüzetébe a most talált szöveg, azt akár azzal is magyarázhatjuk, hogy magyar anyanyelvű peregrinusoknál adatolhatóan szokás volt egymás albumába székely írással írni egy-két sort.²³ Ugyanakkor érde-

Farkas és Kendi Krisztina házasságára szerzett latin lakodalmi verseit tartja számon: RMNy 723, RMK II 243 (RMNy 724).

²¹ *Uo.*, 107.

²² Szabó Károly szerint Szenci Molnár megjegyzése arra utal, hogy Székelyföldön kívül mennyire nem ismerték még a magyar tudósok ezt az írást, l. Szabó Károly, *A regi hun-szekely irasrol = Budapesti Szemle*, V, 1866, 114–143, itt: 125. A latin szövegrészét újra közölte SEBESTYÉN Gyula, *A magyar rovásírás hiteles emlékei*, Bp., MTA, 1915, 6. A humanista történétírók és nyelvészek székely írással kapcsolatos vélekedései között említi Szenci Molnár felhívását: KOMLÓSSY Gyöngyi, *Ősi betűk – mitikus történelem = Irodalomtörténeti Közlemények*, 2006, 529–538, 533. – Horváth Iván Szenci Molnár álláspontját a történétírók induktív és deduktív munkamódszerének zavarával hozta összefüggésbe: „a magyar történétírók nem feltétlenül az indukció útját járták. Nem feltétlenül egy általuk személyesen megfigyelt jelenséget (a székelyeknek van ábécéjük) magyaráztak mesével (a szkítáknak, illetve a hunoknak volt ábécéjük). Az is lehet, hogy deduktívan jártak el. Lehet, hogy az ő forrásaikban is szerepelt a szkíták, illetve a hunok ábécéje, és ebből vezették le, hogy ha a hunoknak volt, akkor a hun ivadék székelyeknek is ábécéjüknek lennie kell. A kétféle (deduktív és induktív) szempont összeütközése már a magyar nyelvtanát 1609-ben bevégző Szenci Molnár Albertnek nehézséget okozott.” HORVÁTH Iván, *A székely rovásírás és a latin–magyar ábécé = A magyar irodalom története I. A kezdetektől 1800-ig*, főszerk. Szegedy-Maszák Mihály, szerk. Jankovits László, Orlovsky Géza, Bp., Gondolat, 2007, 36–48, 41. Hálózati elérése: <http://villany-spenot.hu/villany-spenot/#/fejzetek/RoWXDb19RR-OINlb0kn-Bg> (letöltés: 2016. 01. 28.)

²³ Több bejegyzés ismeretes peregrinációs albumokból. Sebestyén Gyula (1864–1946) monográfiájában ifj. Kismarjai Veszelin Pál emlékkönyvének Komáromi Csapkés Györgytől (1628–1678) származó 1653-as és Miskolczi Csulyak Gáspártól (1627–1699) származó 1654-es székely írásos bejegyzéseket ismertette. l. SEBESTYÉN 1915, i. m. 111. Másolatuk megtalálható Toldy Ferenc iratai között az MTA KIK Kézirattárában, jelzete: Rui. 4r. 257/9. Később Jakó Zsigmond figyelt fel Miskolczi Csulyak Gáspár apjának, Miskolczi Csulyak Istvánnak (1575–1645) az egyetemi tanulmányai befejezését követően is bővülő peregrinációs albumában székely írásos bejegyzésekre, vö. JAKÓ Zsigmond, *Miskolci Csulyak István peregrinációs albuma*, Szeged, 1972 (Irodalomtörténeti Dolgozatok, 71), 59–72. Az emlékkönyvbe Csulai György (†1660) szentírási idézetet írt be székely betűkkel 1644-ben, Csulai pontatlan idézetét Huszti Nagy Zsigmond korrigálta szintén székely betűkkel 1715 körül. A bejegyzések bemutatását és fényképhasonmását l. BENKŐ Elek, *Rovásírásos bejegyzések Miskolci Csulyak István peregrinációs albumában = Erdélyi Múzeum*, 1993, 1–2, 81–82. A 18. századból Petrus Dominicus Rosius à Porta (1733–1806) peregrinációs albumából ismeretes Németi Sámuel 1752-es székely írásos bejegyzése, l. BERNHARD, Jan Andrea, *Petrus Dominicus Rosius à Porta peregrinációs albuma*, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2001, 79; Arra, hogy a peregrinációs albumokban többször megjelenő székely írás a műveltséggel való kérdéses lehetett, SÁNDOR 2014, i. m. 272–274; Uő, *A székely írás Székelyföldön kívüli használatának kezdetei = Magyar őstörténet, Tudomány és hagyományörzés*, szerk. Sudár Balázs, Szentpéteri József,

mes Ágost herceg kriptográfiai érdeklődésének szempontjából is megvizsgálni a székely írás jelentőségét. A székely jelek titkosírásként való használatára van néhány példánk, a legtöbb a herceg florilegiumánál későbbi. Szamosközy István (1570–1612) az 1587-es évről készített magyar nyelvű történelmi feljegyzéseiben, illetve az 1604-es év kapcsán írott latin versében is bizonyos kényesebb szöveghelyeket székely írással titkosított. Utóbbi latin vers Rudolf császár ellen íródott, és a székely betűkkel írott részek elhagyása nélkül akár úgy is tűnhetne, hogy szerzője kifejezetten dicsőíti benne az uralkodót.²⁴ Két további áruklodó példánk is van. VII. Lázár János (1703–1772), az erdélyi országgyűlés követétől bécsi tartózkodása idején, 1738-ban azért keveredett gyanúba a nála házkutatást végző hatóság előtt, mert birtokában volt néhány székely írással készült iratnak, amely apjától, III. Lázár Györgytől (1675–1716), és nagyapjától, IV. Lázár Imrétől (?–1686) maradt rá. Három levélről van szó, amelyek közül az egyik szerzője és tartalma ismeretlen. A második levélben III. Lázár György Bethlen Miklós kancellárnak az őt ért hűtlenségi vádakkal kapcsolatos mentségét másolja le székely írással; a harmadik levelet IV. Lázár Imre írta, tartalmát viszont nem ismerjük. Annyit tudunk még erről az utóbbi két levélről, hogy mindegyik megadja a székely ábécét is. Ennyiben tehát a titkosítás szándéka kétségbe vonható.²⁵ A 18. századból Zakarjás János (1720?–1772) jezsuita misszionárius levelezését is megemlíthetjük. Zakarjás dél-amerikai térítő útjáról és limai tapasztalatairól előjárójának, Bartakovics Józsefnek írott latin nyelvű levelekben számolt be. Az érzékenyebb részleteket azonban, amelyekben a keresztény hittérítők és a rab-szolga-kereskedők által elkövetett kegyetlenségekről van szó, magyarul írta meg, és ha ennél is nagyobb biztonságban akarta tudni mondandóját, akkor székely írással még sifírozta is. Dél-Amerikában ez a módszer igen hatásos lehetett, hiszen az ottani egyházi és világi hatóságok magyarul nem tudhattak, és a székely írást sem igen ismerhették.²⁶

Petres Zsolt, Lezsák Gabriella, Zsidai Zsuzsanna, Bp., MTA BTK, 2014, 329–342, itt: 336–337; Sándor Klára téves azonosítását (miszerint Petrus Dominicusnak a debreceni teológiatanára a Csíkszentmihályi/Csíkszentmihályi Feliratot lemásoló Szilágyi Sámuel volt) Zsupos Zoltán igazította ki: Debrecenben Piskárosi Szilágyi Sámuel (1719–1785) tanított, nem az erdélyi Királyi Tábla ülnöke, báró Szilágyi Sámuel (?–1771), I. Zsupos Zoltán, *A székely írásról*, Bp., magánkiadás, 2015, 22; Vö. továbbá: TUBAY 2015, i. m. 89–92, 163–164.

²⁴ Budapest, Egyetemi Könyvtár, B2 LEO 1358, 55v, ill. B2 LEO 272, 41v. Sebestyén mellett, hogy a szöveget kiadta, kiemelte a székely írás titkosírásként való használatának jelenségét. L. SEBESTYÉN 2015, i. m. 87–90. – A magyar nyelvű titkosírásról újabb színes fényképhasonmászt közölt: HORVÁTH Iván, HARANGOZÓ Ádám, NÉMETH Nikolett, TUBAY Tiziano, *A Nikolsburgi Ábécé hitelességének kérdése, Előzetes közlemény = Szöveg – Emlék – Kép*, szerk. Boka László, P. Vásárhelyi Judit, Bp., OSZK–Gondolat, 2011, 76–90, itt: 80. Révay Tivadar Sebestyén könyvében olvasható műfordításával szemben Jutai Péter szó szerinti fordítását közölte és Szamosközynek a székely írással kapcsolatos attitűdjét elemezte: SÁNDOR 2014, i. m. 231–236, itt: 235.

²⁵ SEBESTYÉN 1915, i. m. 57–58.; Zsupos Zoltán 2015, i. m. 2015, 12–19.

²⁶ A levelek magyar fordítása: *Zakarjás János és Fáy Dávid délamerikai jezsuita misszionáriusok uti levelei = Földrajzi Közlemények*, 1910, 115–128, 215–236. A levelek eredeti, latin szövegét

A székely írás jeleinek titkosírásként való használata jó érv lehet amellet, hogy a székely ábécé a korban nem lehetett széles körben ismert.²⁷ Azt azonban tudnunk kell, hogy már a koraujkorban is tisztában voltak azzal, hogy az ún. monoalfabetikus titkosírásokat – vagyis amelyekben minden betűnek pontosan egy titkos jel felel meg – könnyen fel lehet törni, főleg ha tudjuk, milyen nyelven van a szöveg, és hogy nagyjából milyen az adott nyelv írásában az egyes betűk és betűkapcsolatok gyakorisága. Ezért már a 16–17. században is polialfabetikus titkosírásokat, bonyolult kódrácsokat vagy a titkolni vágyott tulajdonneveket számokkal helyettesítő nomenklátorokat használtak, amelyeket a kulcs nélkül legfeljebb komoly kombinatorikai ismeretek birtokában és hosszas próbálkozások árán lehetett megfejteni.²⁸ Wolfenbütteli Ágost kriptográfiai művében is ilyen korszerű módszerekről olvashatunk.

Miért kapcsolhatjuk mégis a most előkerült székely írásos emléket Ágost herceg kriptográfiai érdeklődéséhez? Láng Benedek a kora újkori titkosírásokról írott monográfiájában arra hívja fel a figyelmünket, hogy mágikus, alkímiai és kabballisztikus szövegekben is gyakran találhatunk monoalfabetikus titkosírással írt részleteket. Láng úgy látja, hogy ezeknek az nagyon könnyen feltörhető titkosírásoknak általában nem az üzenet elrejtése volt a funkciója, hanem éppen ellenkezőleg, a figyelemfelhívás, az adott részlet fontosságának a kiemelése. Erre látunk példát a *Rúnák könyve* (*Liber runarum*) néven ismert középkori mágikus kéziratban is, amelyben skandináv rúnák jelölik a bolygószellemeknek a talizmánokra írandó nevét.²⁹ A különleges, ritka vagy egyszerűen csak a latin ábécé jeleitől eltérő írássok tehát, ha nem biztosították is mindig a szöveg titkosságát, arra mindenképpen alkalmasak voltak, hogy a beavatottság, a misztérium érzetét felkeltsék. Ráadásul bármennyire gyenge is egy monoalfabetikus titkosírás, és bármennyire tudatában voltak is ennek a téma koraujkori szakértői, a herceg kriptográfiai műveltségét áttekintve nagyon is úgy tűnik, hogy a ritka ábécéknek igenis helyük volt a titkosírásokról szóló művekben. Nem szabad elfelednünk azt sem, hogy a bibliofil herceg római könyvügynöke maga az egyiptomi hieroglifák megfejtésére is vállalkozó, több keleti nyelven is értő nyelvtudós, Athanasius Kircher volt.³⁰

Boglár Lajos rendezte sajtó alá: BOGLÁR Lajos, *The Ethnographic Legacy of Eighteenth Century Hungarian Travellers in South America = Acta Ethnographica*, 1955, 313–358. Zakarjás levelének székely írásos vonatkozását és a székely jelekkel való sifírozást Vásáry István említette először, l. VÁSÁRY 1974, i. m. 166. A titkosírásként való használatról l. LÁNG Benedek, *Titkosírás a kora újkori Magyarországon*, Bp., Balassi Kiadó, 2015, 170–171. Vö. TUBAY 2015, i. m. 99–100.

²⁷ Erre először SEBESTYÉN 1915, i. m. 4. hívta fel a figyelmet. A székely írásról ezért is nehéz feltételezni, hogy bűvöpatakként századokig létezett, vö. HORVÁTH, HARANGOZÓ, NÉMETH, TUBAY 2015, i. m. 76.

²⁸ LÁNG 2015, 25–28, 31–41, 48–65; l. még LÁNG Benedek, *Zrínyi Miklós titkosírása = Irodalomtudományi Közlemények*, 2013, 195–200.

²⁹ LÁNG 2013, i. m. 167–169.

³⁰ HÄRTEL, Helmar, *Duke August and his Book Agents = A Treasure House of Books: The Library of Duke August of Brunswick-Wolfenbüttel*, Wolfenbüttel, Herzog August Bibliothek, 1998 (Ausstellungskataloge der Herzog August Bibliothek, 75), 1998, 105–118, 115–116.

Az imént említett skandináv rúnákat – a „normann” ábécét – a herceg kriptográfiai műve számára is kimetszette számos egyéb különleges ábécé társaságában. A könyvben ugyanis egy egész fejezet foglalkozik a ritka betűkészletekkel, köztük Pharamondnak, a frankok mondabeli első királyának, valamint Nagy Károlynak az állítólagos ábécéjével.³¹ Két további fejezet pedig azt tárgyalja, hogyan lehet új, ismeretlen karaktereket alkotni.³² Mint Gerhard F. Strasser a herceg kriptográfiai gyűjteményét tanulmányozva megállapítja, a rúnairások illusztrációját Agost herceg Peter Lindenberger *Hypotyposis Arcium, Palatiorum, Librorum, Pyramidum* című könyvéből (1592) vette át.³³ Azonban nem ez az egyetlen mű a Wolfenbüttelben megtalálható kriptográfiai gyűjteményben, amely a különféle ábécék történetét és titkosírásként való használatát tárgyalja. Blaise de Vigenère könyve például a héber ábécé és a kabbalisztikus-alkímiai számmisztika segítségével alkot titkosírási rendszert, sőt odáig merészkedik, hogy misztikus magyarázatot ad Mózes könyveihez. A héberen kívül a görög, az örmény, a kopt, a glagolita, az etruszk és még néhány más ábécé történetével is megismerteti olvasóját. Nagy Károlynak kétféle ábécét is tulajdonít, ezek egyikét állítólag a Szászországban felállított inkvizíció használta.³⁴

A héber betűk és a kabbala kriptográfiai jelentőségét a titkosírás egyik nagy klasszikusa, Johannes Trithemius (1462–1516), Sponheim apátja, a természetes mágia mestere alapozta meg.³⁵ A héber betűk számértékének természetesen nála is nagy szerepe van, de művének különlegessége abban áll, hogy első olvasásra a telepátia különféle módozatairól szól, vagyis arról, hogyan lehet démonok és szellemek segítségével – akiket egyébként a szerző néven is nevez – távolról üzeneteket célba juttatni. A könyv látszólag mágikus halandzsanyelven írott részleteit megfejtve azonban arra jöhet rá a könyv olvasója, hogy Trithemius valódi témája a titkosírás, jóllehet a gyanút, hogy a könyv bizonyos részei mégiscsak mágikus praktikákat tárgyalnak, a kutatóknak máig nem sikerült megnyugtató módon eloszlatniuk.³⁶ Agost herceg művének egyik legfontosabb forrása éppen

³¹ SELENUS, Gustavus [August zu Braunschweig-Lüneburg] 1624, i. m. lib. VI, cap. 3, 281–283, a fejezet címe: *Comparatione nobis inusitatarum Literarum*.

³² *Uo.*, lib. VI, cap. 5., 290, *De fabricatione novarum Ciferarum*, cap. 6., 291, *De Formatione novarum Cifrarum, ex virgulis & alijs characteribus*.

³³ LINDENBERGER, Peter, *Hypotyposis Arcium, Palatiorum, Librorum, Pyramidum*, Frankfurt/Main, Johann Wechel, 1592 (HAB, A: 149 Quodl.). L. STRASSER, Gerhard F., *Die kryptographische Sammlung Herzog Augusts: Vom Quellenmaterial für seine „Cryptomenytices zu einem Schwerpunkt in seiner Bibliothek = Wolfenbütteler Beiträge*, 1982, 83–121, 89.

³⁴ de VIGENÈRE, Blaise, *Traicté des chiffres ou secretes manieres d’ecrire*, Paris, Abel L’Angelier, 1586, 339v (HAB A: 6 Rhet).

³⁵ TRITHEMIUS, Johannes, *Steganographia, hoc est: Ars per occultam scripturam animi sui voluntatem absentibus aperiendi certa*, Frankfurt/Main, Mathias Becker, 1606 (HAB, A: 33 Rhetorica); Uó, *Steganographia nec non claviculae Salomonis Germani*, Köln, Egmond, 1635 (HAB, M: Fb 107).

³⁶ STRASSER, Gerhard F., *Herzog Augusts Handbuch der Kryptographie: Apologie des Trithemius und wissenschaftliches Sammelwerk = Wolfenbütteler Beiträge*, 1988, 99–120.

Trithemius volt, akinek munkásságát igyekezett megszabadítani a misztikus máz-tól. Ugyanakkor a telepátia Ágostnál is némi figyelmet kap. Daniel Schwentertől, az orientalisztika és a matematika altdorfi professzorától, aki az első német nyelvű kriptográfiai – és egyben a titkosírás mágikus vonatkozásait is tárgyaló – könyv szerzője, Ágost kritika nélkül átvesz egy passzust, amely szerint két barát, ha megisznak egymás véréből néhány cseppet, később szimpatikus úton kommunikálhatnak egymással a távolból.³⁷

A herceg kriptográfiai értekezésében a székely írásnak nincs nyoma. Az eddigiek alapján viszont nyugodtan mondhatjuk, hogy Ágost herceget a gyakorlatban is használható, nehezen feltörhető titkosírások mellett a különleges ábécék is érdekelték, történeti értéküket megbecsülte, és mágikus használatuk sem lehetett idegen tőle. Kircherrel való kapcsolata és a a keleti nyelvekhez szintén értő Schwenter idézése arra is rávilágíthat, hogy a kriptográfia iránti érdeklődés nála is összekapcsolódott némi orientalista kíváncsisággal. Ebbe a képbe tökéletesen beleillik a magyarországi humanistáknak az az elmélete, amely a magyar népet a keleti szkitákkal, nyelvüket és írásukat pedig a szintén jobbról balra író héberrel rokonította. A fentiek fényében nem tűnik valószínűtlennek, hogy Ágost, aki már talán a tanulmányai idején is érdeklődött a kriptográfia iránt, maga kérte, vagy legalábbis szívesen vette, hogy valaki beleírjon a florilegiumába egy cirill betűs ábécét és egy székely írásos magyar szöveget – hacsak nem saját kezűleg másolta a kérdéses részt. (Nem tartozik a kriptográfia tárgykörébe, de a grafémákkal való kombinatorikus játékot a korban olyan költők is kihasználták, akik Ágost számára nem voltak ismeretlenek. Az egykorú jelzetek tanúsága szerint könyvtárában megvolt a Georg Philipp Harsdörffer, Fruchtbringende Gesellschaft-beli tagtársa által írott *Delitiae Mathematicae et Physicae* című mű egyik kötete,³⁸ birtokában volt továbbá a Szenci Molnár Albert szerkesztette *Lusus poeticine* is, amelyben Szenci Molnár híres monostichonja, négyzetbe írott verse is olvasható.³⁹)

Egyébként nem a most felfedezett emlék az egyetlen székely írásos dokumentum Wolfenbüttelben. A herceg kéziratgyűjteményébe (Augusteischen Handschriften)

³⁷ SCHWENTER, Daniel, *Steganologia & Steganographia Nova: Geheime Magische, natürliche Red und Schreibkunst*, Nürnberg, Halbmayr, s. d. [1610 körül] (HAB, 382 Quodl. 8°); Ágostnál 1624, i. m. lib. VIII., cap. 10 (*De repraesentatione sympathica seu magica*), 425; az átvételre rámutat: STRASSER 1988, i. m. 118.

³⁸ Georg Philipp Harsdörffer, *Delitiae Mathematicae et Physicae: Mathematische und Philosophische Erquickstunden Zweyter Theil* Nürnberg, Dümler, 1651 (HAB, A: 224.2 Quod.). Harsdörffer ráadásul kapcsolatban állt Ágost herceg gyermekeinek nevelőivel is, vagyis a nyelvész Justus Georg Schotteliusszal és a jelentős barokk költővel, Sigmund von Birkennel. Utóbbival folytatott levelezését ki is adták: Sigmund von BIRKEN, *Werke und Korrespondenz*, Bd. 9: *Der Briefwechsel zwischen Sigmund von Birken und Georg Philipp Harsdörffer, Johann Rist, Justus Georg Schottelius, Johann Wilhelm von Stubenberg und Gottlieb von Windischgrätz*, hg. von Hartmut Laufhütte und Ralf Schuster, Tübingen, Max Niemeyer 2007.

³⁹ *Lusus poetici excellentium aliquot ingeniorum, mirifice exhibentes neminem, nihil, aliquid, omnia*, Hanau, Thomas Willerius – Jean Le Clercq, 1614 (RMK III 1132; HAB, A: 117.2 Poet.). A Harsdörfferrel és a Szenci Molnárral kapcsolatos felvetésért Horváth Ivánnak mondunk köszönetet.

bekerült egy 16. századi másolat Hans Dernschwam híres, a Fuggerek számára készített konstantinápolyi útinaplójáról is, amely számos használati tárgy, épület illusztrációja mellett több epigráfiai érdekességet is közöl, többek között egy székely írásos feliratot is, az ún. Konstantinápolyi Feliratot.⁴⁰ Erről a példányról a 17. században másolat készült, amelyet szintén a Herzog August Bibliothek őriz.⁴¹ Azt, hogy esetleg valaki a Dernschwam-napló valamelyik példányából ellesett jelek segítségével írta volna bele Ágost florilegiumába a kérdéses magyar verset, nagy valószínűséggel elvethetjük, mivel a napló nem tartalmaz kulcsot a székely írás olvasásához és azt maga a Dernschwam sem értette, sőt a 16. századi wolfenbütteli másolatba hiba is csúszott. A Konstantinápolyi Felirat jeleinek stílusa és vonalvezetése is láthatóan eltér a most felfedezett Wolfenbütteli Emlék jeleitől. A kettő közötti legjelentősebb különbség (egyben a Konstantinápolyi Felirat legnevezetesebb sajátossága) az írás iránya, ami a székely írás emlékeinek többségétől eltérően a Konstantinápolyi Felirat esetében balról jobbra tart.⁴² Mindenesetre nem zárhatjuk ki, hogy a herceg láthatta a Dernschwam könyvében közölt rovásírásos emléket is.⁴³

⁴⁰ HAB, Cod. Guelf. 77.1 Aug 2°, 46v; a másoló a székely írásos részt a többi felirattal együtt megismétli a könyv végén is: 345v.

⁴¹ HAB, Cod. Guelf. 40.1 Aug 2°, 35v; a másoló itt is megismétli a feliratot a könyv végén: 288v. Digitalizátuma: <http://diglib.hab.de/?db=mss&list=ms&id=40-1-aug-2f> (2015. 01. 31.)

⁴² Az emlékre Franz Babinger (1891–1967) figyelt fel, a jelek és a szöveg nyelvének azonosítása, valamint több részlet megfejtése Vilhelm Thomsen (1842–1927) érdeme. Babinger Thomsen közvetítésével lépett kapcsolatban az emléket feldolgozó Sebestyén Gyulával. L. SEBESTYÉN Gyula, *A konstantinápolyi rovásírásos magyar nyelvemlék 1515-ből = Vasárnapi Ujság*, 1913, 336; BABINGER Ferenc, *Konstantinápolyi rovásírásos magyar nyelvemlék 1515-ből = Ethnographia*, 1913, 3, 129–139; SEBESTYÉN, *Glosszák a konstantinápolyi nyelvemlékhe = Ethnographia*, 1913, 3, 139–146; BABINGER, Franz, *Eine neuentdeckte ungarische Karbschrift aus Konstantinopel vom Jahre 1515 = Ungarische Rundschau*, 1914, 41–52. A felfedezés és feldolgozás körül vita alakult ki: BABINGER, *Ein schriftgeschichtliches Rätsel = Keleti Szemle*, 1913–14, 1–14; Uő, *Des Rätsels Lösung? = Keleti Szemle*, 1913–14, 14–19; SEBESTYÉN 2015, = *Ethnographia*, 1914, 1–13, 65–80; Uő, 2015, i. m. 25–27. Az emlék bemutatása: SEBESTYÉN 2015, i. m. 69–81. A *Konstantinápolyi Felirat* keletkezésével kapcsolatban Horváth Iván hívta fel a figyelmet a lejegyző Dernschwamnak és utazótársainak feliratgyűjtő szenvedélyére: a követséggel utazó Augerius Ghislain de Busbecq (1522–1592) Augustus császár politikai végrendeletét, a *Monumentum Ancyrantum* fedezte fel, Verancsics Antal érseknek, humanista történétírónak (1504–1573) az Arundel-márványtáblák (*Marmora Arundeliana*) felfedezését szokás tulajdonítani. Horváth elképzelhetőnek tartotta, hogy az emlék nem a felirat belső datálása szerinti 1515-ben, csak Verancsicsék követjárása idején, 1555-ben készült. L. HORVÁTH 2007, i. m. 38–39. Sándor Klára szerint Horváth nem fejtette ki, hogy a Konstantinápolyi (Sándornál: Isztambuli) Feliratot mi alapján tartja „esetleg negyven évvel későbbi hamisítványnak – pedig lehet, hogy a furcsaságok egy részére magyarázatot kapnánk, ha bizonyosulna, hogy igaza van.” A fölvetést Sándor nem fogadta el, de a kérdést nyitva hagyta: SÁNDOR 2015, i. m. 225–231, itt: 231. Vö. TUBAY 2015, i. m. 13, 67–69, 104, 135, 157–158.

⁴³ A napló kiadása az augsburgi Fugger-levéltárban őrzött példányról: DERNSCHWAM’s Hans, *Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien (1553–1555) nach der Urschrift Fuggerarchiv*, hrsg. Franz BABINGER, München-Leipzig, Dunckler und Humblot, 1923. (Utánnomás:

A Wolfenbütteli Emlék a florilegium 438. oldalán helyezkedik el, címzése nincsen, lejegyzője ismeretlen. A szöveget a lap tetején található, „Alphabetum Valach” című bejegyzéstől egy vízszintes vonal választja el, ami a külső margótól a lap belső széléig húzódik. A szöveg 16, jobb oldalra zárt sorból áll, a jelek a székely írás hagyományos írásirányát követve jobbról balra sorakoznak. A szöveg 16 sorából 14 sor egészen a margóig kiér, a 8. és 16. sor a többi sor terjedelmének nagyjából a felét teszi ki. A jelek jól kiolvashatók, kivéve az utolsó előtti, 15. sort, ahol a könyvtári pecsét miatt több jel csak nehezebben kivehető.

Annak ellenére, hogy a jelek határozott vonalvezetésűek, a szöveg átírásában és olvasatában több ponton csak bizonytalan eredményre juthatunk. A székely írás jelkészlete nem egységes, számos jelnek ábécénként eltérő variánsai ismertek, szövegünkön pedig több változat hatása tükröződik. Legutóbb Zsupos Zoltán levéltáros *A székely írásról* című munkájában hasonlította össze és gyűjtötte táblázatba a fontosabb székely ábécéket, elemzésünkben erre támaszkodunk.⁴⁴

Az ismeretlen kéztől származó bejegyzés jelkészlete az ismert ábécék egyikével sem azonosítható teljes egészében, néhány jellegzetes graféma alapján ugyanakkor több székely ábécével is kapcsolatban hozható. Az [ø] fonémának a szövegben kétféle írásmódjával találkozunk, az egyik (pl. 3. sor jobbról 15. jele, ill. a 4. sor 1. jele) a Telegdi *Rudimenta*⁴⁵ jelváltozatára vezethető vissza, noha a két, középtűt összeérő félkörből álló betűhöz képest erősen torzult és ebben a formában más-honnét nem adatható. Kéziratunk másik ø betűje (pl. a 2. sor 16., vagyis utolsó jele, ill. 8. sor 7. jele) kizárólag Miskolczi Csulyak István ábécéjéből adatható, ahogy az *e* betű (pl. 2. sor 7. jele, ill. 4. sor 4. jele) is Miskolczi Csulyak István *e* grafémájára hasonlít, a betű félkör alapvonalát a sarkában keresztező rövid ferde vonásával.⁴⁶ A kézirat az [o] fonémát a 9-es számhoz hasonló grafémával jelöli, ehhez hasonló Kájoni „eredeti” ábécéjében⁴⁷ és Bonyhai Moga Mihály székely írásos bejegyzéseiben található.⁴⁸ A kézirat *f* jele Kájoni János Telegdi-féle jelsorával rokonítható. Ugyan csak egy helyen, de a szöveg ligatúrát is tartalmaz (*allat*).

⁴⁴ ZSUPOS 2015, i. m.

⁴⁵ Telegdi János *Rudimenta priscae Hunnorum linguae* című munkájáról I. SEBESTYÉN 2015, i. m. 91–117; JAKUBOVICH Emil, *A székely rovásírás legrégebbi ábécéi*, Bp., Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1935, 14–16; MUSNAI László, *Székely rovásírásos emlékek* = Magyar Nyelv, 1936, 7–8, 229–232; FERENCZI Géza, *A székely rovásírás Erdélyben ma létező emlékei* = *Rovásírás a Kárpát-medencében*, szerk. Sándor Klára, Szeged, József Attila Tudományegyetem Magyar Östörténeti Kutatócsoportja, 1992, 51–67, itt: 60–61. Telegdi kézirateit és a személyével kapcsolatos problémákat legutóbb összefoglalta: SÁNDOR 2014, i. m. 236–246. Telegdi János *Rudimentája* Borberekai István készítette másolatának (Bethlen Gábor Dokumentációs Könyvtár, Ms. 267) színes fényképhasonmását közölte: TUBAY 2015, i. m. 203–210.

⁴⁶ Megtalálható az OSZK Kézirattárában, jelzete: Oct. Lat. 656. Az emlékről I. JAKUBOVICH 2015, i. m. 12–14. Színes fényképhasonmását közölte: HORVÁTH, HARANGOZÓ, NÉMETH, TUBAY 2015, i. m. 80.; TUBAY 2015, i. m. 201.

⁴⁷ Kájoni székely írásos feljegyzéseiről ld. SEBESTYÉN 2015, i. m. 123–131.

⁴⁸ Bonyhai Moga Mihály székely ábécéjét egy, egykor a csíksomlyói ferences könyvtár tulajdonát képező kolligátumkötetben Muckenhaupt Erzsébet azonosította. A kolligátumkötet (MFKL,

A székely írásos szöveg latin betűs átírata:

<p>1 mindⁿ⁴⁹ allat⁵⁰ dizir⁵¹ ur –
istⁿ⁵² teged^t. mnr^t⁵³ ö
mng⁵⁴ hal'gato^t en köni -
örge^snmb^en⁵⁶: bünömmeg
5 bocsatta nagy kegies -
segeből: kit miel
tem valaengyiar gn⁵⁹
testem^möl.
snkror⁶¹ en szüvem^t</p> | <p>10 hozzája fordítom
mikor szük·segemet
valami ben latemot⁵⁵
tan hal'gat engemaz
enüdvezitöm: snmmi⁵⁷
15 bennemkesik en edns⁵⁸
tapla^hnm.⁶⁰</p> |
|---|---|

A szöveg olvasata verssorok szerinti bontásban:

- 1 Minden állat dicsír Ūristen tégedet.
Mert ő meghallgatott én könyörgésemben:
Bünöm megbocsátta nagy kegyességéből:
Kit mieltem vala én gyarló testemmől.
- 5 Sokszor én szüvem^t hozzája fordítom
Mikor szükségemet valamiben látom
Ottan hallgat engem az én üdvezitöm:
Semmiben nem késik én édes táplálóm.⁶²

48. sz.: 1. Sanctus Irenaeus, *Opus erudissimum... in quinque libros digestum... ex vetustissimorum codicum collatione quantum licuit Des. Erasmi Roterodami opera emendatum*, Basileae, Hieronymus Frobenius, Nicolaus Episcopus, 1560.; 2. Justinus. *Opera...*, Basileae, Hieronymus Frobenius, Nicolaus Episcopus, 1555; 3.: Clemens de Alexandria, *Omnia quae quidem extant opera*, Comment. Gentianus Heruetus, Basileae, Michael Isengrin, 1556.) ma Budapesten van, a Magyar Ferencs Könyvtár és Levéltár gyűjteményében, jelzete: 48. sz. Bonyhai Moga margináliáiról I. Benkő Elek, *A siménfalvi rováslelk és köre = Emlékkönyv Jakó Zsigmond nyolcvanadik születésnapjára*, Kolozsvár, 1996, 55–64.; *Ua.*, Turán, 2005, 2–3, 77–86. A székely ábécé Benkő téves közlésével szemben a kolligátumkötet első könyve indexének utolsó, számozatlan oldalán található.

⁴⁹ mindⁿ: e helyett n

⁵⁰ allat: ligatúra

⁵¹ dizir: cs helyett z

⁵² istⁿ: e helyett n

⁵³ mnr^t: e helyett n

⁵⁴ mng: e helyett n

⁵⁵ latem-: o helyett e

⁵⁶ köniörge^snmben: e helyett n

⁵⁷ snmmiben: e helyett n

⁵⁸ edns: e helyett n

⁵⁹ gyiar gn: a nehezen kiolvasható; l helyett g; o helyett n

⁶⁰ tapla^hnm: a nehezen kiolvasható, hasonlóan a 7. sor. 12. karakteréhez; o helyett n

⁶¹ snkror: n helyett o; sz helyett r

⁶² A stófa utolsó szava a forrásokban, amint a dolgozat folytatásában is olvasható, egyértelműen: táplálóm. Minthogy a vers kompiláció, ismeretlen szerzője pedig igen szabadon kezelte forrásait, feltehető az is, hogy a székely írásos szöveg közvetlen latin betűs forrásában az stófazáró

A szövegben (ahogy az az átirat jegyzeteiben olvasható) számos hiba van. A legjellemzőbb, hogy a lejegyző felcserélt néhány egymásra hasonlító karaktert, mint az *n*, az *e* és az *o*, aztán a *z* és a *cs*, a *g* és az *l*, illetve a *sz* és az *r*. Ezek alapján igen valószínű, hogy az Ágost herceg florilegiumában található székely írásos szöveg *másolat*, készítője a székely írást nem tudta olvasni. Megkockáztathatjuk, hogy Ágost herceg saját kezűleg másolta füzetébe a szöveget. Talán a jelek értelmezés

szó a feltűnőbb rímelésű *teremtőm* volt. „Teremtő” és „Üdvözítő” („Megváltó”) szavaknak akár rím, akár gondolati párhuzam révén történő összekapcsolására jó néhány példát találunk egyházi énekeinkben. Nagybánkai Mátyás (154?–1578) *Könyörgés* c. 1575-ös énekében (Ne hagyj el esnem felséges Isten...) olvashatjuk: „Azért könyörögek szent felségednek, mint jó istenemnek, / Én *teremtőmnek* és *megváltómnak*, szent *idvözítőmnek*, / Hogy légy kegyelmes te szent nevedért az én bűneimnek.” (RMKT IV [XVI/3], 42.) Hasonlóan Sztárai Mihály XXIII. zsolttárra írott parafrázisában (Szent Dávid prófeta éneklő könyvének huszonharmad részében...): „Tudom hogy pásztorom, vezérem énnekem az én uram istenem. / Kinek gondja vagyon testemre lelkekre, mert ő *teremtőt engem*, / És ő juha vagyok, ő hozzá hallgatok, mert ő *megváltott engem*, / Azért benne bízom, tudom, élés nélkül hogy én nem szűkölködöm.” (RMKT V [XVI/4], 80.) Szintén tőle olvasuk a XCII. zsolttár átköltésében (Mely igen jó az Úristent dicsírni...): „Csudaképen megvigasztal engemet / Mindennemű te nagy cselekedeted, / Kezeidnek munkájával örvendek, / *Teremtőmnek*, *megváltómnak* örvendek.” (*Ibid.*, 102.) Ismét csak tőle van *Az Úr Krisztus születése innepire* (Sem-miből teremté...) c. ének, amelyben ez áll: „Semmiből teremté az Úristen az embert, / De megváltá tulajdon ő magával, / Kik hisznek az ő nevében.” (*Ibid.*, 108.) Sztárai *Historia de vita Beati Athanasii Alexandriae episcopijában* (Mostan emlékezünk az régi időkről...) is egymás mellé kerül a két szó: „Csoda nagy szép vallást Euzébius teve / Krisztus szerelméről mikor így beszéle : / »Az atya istennek ő egyetlenegye, / Világ *teremtője* és *idvözítője*, / Isten-ember lévén megengesztelője...«” (*Ibid.*, 168). Ugyanebben a költeményben olvassuk: „Próbaképpen mondják: hiszünk egy Istenben, / Az egy mindenható atya úristenben, / Az mennynek és földnek ő *teremtőjében*, / Jézusban Krisztusban, mi *idvözítőnkben*, / Az atya istennek egyetlenegy fiában.” (*Ibid.*, 169.) Ide kívánczik Melius Juhász Péter *Igaz Szentírásból kisedett ének* c. könyvének (1570, RMNy 280) első darabja is, amely *A Christus Jézusnak, az élő Jehova Isten fiának Atyjához, egyenlő Jehova Istennek panaszkodása ez átkozott világnak ellene* címet viseli. Érdekes módon Melius Juhász nem mindig oldja meg tökéletesen a rímhelyzetet, mint ahogy itt sem, mindenesetre a két szó sorvégi pozíciója azonos: „Egyedül egy Isten valaki Jehova, mindönható, *teremtő*, / Magára esküszik, saját hatalmával híveket *idvözéti*, / »Én Jehova angyal és íge Úristen, mindörökké áldandó, / Magamra esküszöm, én magamban élök, bírok mindönt mint bíró...«” (RMKT VII [XVI/6], 138). Vegyük észre, hogy ez a mű ugyanúgy az unitáriusokkal vitatkozik, mint Sztárai Athanasius-históriája. A Teremtő-Üdvözítő rím tehát az Atya és a Fiú egylényegűségét hivatott hangsúlyozni, valamint azt a tanítást, hogy az Atya a Fiú által mint vele egyenlő és egylényegű személlyel teremtette a világot. Tegyük még ide Németi Ferencnek a CXLV. zsolttárra szerzett, 1561 és 1565 között keletkezett parafrázisát (Nagy hálaadással magasztallak...): „Üdöröl üdöre én hirdetem hatalmasságodat, / Az *idvözítésben*, *teremtésben* valójó voltodat, / Mert nagy szerelmedben nem kémélled töllem sz. fiadat”. (*Ibid.*, 163.) Belső rímre további szép, igaz kései példa a Szép violácska, kedves rósácska... kezdetű katolikus ének. Kájoni János *Cantionale catholicumjában* (Csík, 1676) így szól a kérdéses rész: „En Szent *Teremtőm*, és *Idvezítőm*, / Dicsiret néked, mellyet mond néped” (RMKT XVII/15/A, 132). Ugyanez a rész a *Cantus catholici* (Kassa, 1674) változatában: „Aldott *teremtőm*, Szent *Idvözítőm*, / Oh drága kised szép Jesusom.” (*Ibid.*, 133. Kiemelések – F. G., T. T.)

nélküli, pontatlan másolásának tudható be, hogy a székely betűs szöveg 7. és 8., valamint 16. sorának átírata bizonytalan.

Az átírat bizonytalanságait a Wolfenbütteli Emlék szövegének latin betűs forrása segíthet tisztázni. Bonyolítja a helyzetet, hogy kompilált verssel van dolgunk. *Minden állat dicsér, Úristen, tégedet* címmel ismeretes régi magyar vers (RPHA 952), 14, 15 és 22 strófányi szövegváltozatait számos kézirat és nyomtatvány őrizte meg, a legkorábbi közülük Huszár Gál második, 1574-ben kiadott énekeskönyve.⁶³ A nagyszámú forrás mellett a szöveg közismertségét mutatja az is, hogy *Minden állat dicsér, Úristen, tégedet* nótajelzéseként is használatos volt, többek között Bogáti Fazakas Miklós (RPHA 170), Balassi Bálint (RPHA 246, 1107, 1186) és István deák (RPHA 590) szerzett verset dallamára. A székely írással írt szöveg nem egyezik *Minden állat dicsér, Úristen, tégedet* legteljesebb, 22 strófájának szövegével, sem azon versekével, amik nótajelzéseként hivatkoznak rá. Amiatt, hogy azonos incipittel és eltérő szöveggel van dolgunk, gyanakodhatnánk egy jóval későbbi szerzőre, a protestáns dalokat átíró katolikus Illyés Istvánra.⁶⁴ Illyés István a *Minden állat dicsér, Úristen, tégedet* szövegét is átdolgozta, de a *Sóltári énekek* (1692) című kötetében olvasható változat sem azonos a Wolfenbütteli Emlék szövegével.⁶⁵ A wolfenbütteli szöveg a második sortól a *Dicsérem az Istent az én életemben* (RPHA 253) kezdetű vers 2–8. verssorának (az incipitet leszámítva az első és második strófának) szövegváltozata.⁶⁶ A *Dicsérem az Istent az én életemben* több nyomtatványból ismert, a legkorábbi ezek közül egy 1593-as kiadású evangélikus énekeskönyv, *Az kereztieni gievlekezetben való isteni diczeretek*.⁶⁷ A *Minden állat dicsér Úristen tégedet* szintén megtalálható a kötetben.⁶⁸ A *Dicsérem az Istent az én életemben* szövege az 1593-as bártfai kiadásban: „Diczerem az Istent az én életemben, mert ő meg halgata én könyörgésemben, bűnöm megboczata nag’ kegyességében, kit mieltem vala én gyarlo testemben. // Sokszor én szüemet hozzáia forditom, mikor szükségemet valamiben látom, ottan halgat engem az én szabaditom, semmiben nem késik én édes taplálom.”⁶⁹ A verset később további 9 protestáns nyomtatványban is közölték, ezek közül 4 szintén

⁶³ *A keresztyeni gywlekezetben Valo Isteni diczeretek es Imadsagoc*, [Komjáti], [Huszár Gál], 1574, 88v–91r (RMNy 353).

⁶⁴ Vö. HORVÁTH Iván, *Magyarok Bábelben*, Szeged, JATEPress, 2000, 154–155.

⁶⁵ ILLYÉS István, *Sóltári énekek A’ Magyar Anyaszentegyház vigasztalására, és Halottas énekek a’ szomorú temetések alkalmosságára Hozzá-adastván rövideden. A jól meg-haláshoz való keszulet*, Nagyszombat, Hörman János 1693, 139–141 (RMK I 1446, 1. pld.).

⁶⁶ A forrás azonosításában Vadai István szíves szóbeli közlésére támaszkodtunk. Hálásan köszönjük Vadai István és H. Hubert Gabriella segítségét.

⁶⁷ *Az kereztieni gievlekezetben való isteni diczeretek egyben szedegettet, vyonnan nyomtatatot, émendáltatot, és sok szép diczireteckel megöregbitettet*, [Bártfa], [Gutgesell], [1593] (RMNy 713). Digitalizált változata elérhető az OSZK honlapján: http://oszkdk.oszk.hu/storage/00/00/69/29/dd/1/RMK_I-267.pdf [2015. 01. 02.]

⁶⁸ *Az kereztieni gievlekezetben...* 1593, i. m. 283–286.

⁶⁹ *Az kereztieni gievlekezetben* 1593, i. m. 365–366.

evangélikus.⁷⁰ A HAB gyűjteményében ugyan két magyar protestáns énekeskönyvet is őriznek, ezek azonban a forrásokat hordozó nyomtatványoknál korábbiak.⁷¹

A kompiláció hátterében feltehetően az áll, hogy a versek mintái (egy beéke-lődő zsoltárt leszámítva) egymást követő zsoltárok (*Minden állat dicsér; Úristen, tégedet*: Ps 143=144, *Dicsérem az Istent az én életemben*: Ps 145=146). A szöveg-változat ismeretlen szerzője a második forrását igen szabadon kezelte. A különbségek egy része nyelvtani jellegű (meghallgata – meghallgatott; megboczáta – megbocsátta; kegyességében – kegyességéből; testemben – testemmől). Előfordul, főként a székely írásos szöveg nehezebb olvasatú helyei esetében, hogy a szerző rokonértelmű kifejezésekkel cseréli fel a nyomtatott változatok szövegét (szabadítóm – üdvözítóm). Utóbbi esetben feltételezhető az is, hogy a latin betűs kompilációban az *üdvözítóm*mel rímelő *teremtóm* került a strófa végére, amit a székely írásos változat lejegyzője korrigálhatott (feltehetően emlékezetből) az eredeti sorzárásra, ezzel – minthogy az előző sor végét nem javította – megtörte a strófa utolsó két sorának *üdvözítóm–teremtóm* rímét. A XVI. századi magyar verselési gyakorlat alapján nem zárható ki a *üdvözítóm–táplálóm* rímpár sem.⁷²

A Wolfenbütteli Emlék leszármazása ennek fényében: 1. RPHA 952 + RPHA 253 (latin betűs kompiláció), 2. székely írásos átirat (talán szövegjavítással), 3. a székely írásos szöveg másolata Ágost herceg füzetében (szövegromlással).

FÖRKÖLI, GÁBOR – TUBAY, TIZIANO

A Hungarian Compiled Poem written in Székely (Szekler) Script from the florilegium of August, duke of Wolfenbüttel

In a childhood florilegium composed by duke August of Brunswick-Wolfenbüttel after 1592 (Wolfenbüttel, Herzog August Bibliothek, Cod. Guelf. 22 Noviss. 8°, p. 438.), there is a series of curious characters following the Rumanian version of the Cyrillic alphabet. They can be decoded as a text written in old Hungarian alphabet, also called *rovásírás* or Székely Script after the Székelys, a Hungarian ethnographical group living in Transylvania. Whereas the duke's Hungarian contacts are most unclear in this regard, it is a well known fact that from the second half of the 16th century many Hungarian men of letter cherished this alphabet for its presumed relationship with

⁷⁰ RMNy 965 (evangélikus), RMNy 1438 (evangélikus), RMNy 1628/1 (protestáns), RMK I 698 (evangélikus), RMK I 726 (evangélikus), RMK I 890/2 (protestáns), RMK I 1183/2 (protestáns), RMK I 1460/1 (protestáns), RMK I 1493/B (protestáns).

⁷¹ Jelzete alapján még Ágost herceg életében került a gyűjteménybe az 1566-os kiadású vára-di énekeskönyv, az RMNy 222 (jelzete: HAB A: 241.14 Theol.). Ennek egykorú kőtestáblájából ismert a néhány évvel korábbi (1562 körüli) debreceni énekeskönyv (RMNy 178) töredéke, vö. SCHULEK TIBOR, *XVI. századi magyar nyomtatványok töredékei a wolfenbütteli könyvtárban = Magyar Könyvszemle*, 1970/1–2, 119–129.

⁷² Bognár Péter szíves szóbeli közlése szerint (amit e helyütt is hálásan köszönünk), a 16. századi magyar verseknél gyakori, hogy egyetlen (azonos morfológiai értékű) betű visszatérése rímet alkot.

the Hebrew letters, and some of them used it as a secret writing. August became later an eminent cryptographer of his age and the author of the book called *Cryptomenytices et Cryptographiae libri IX*. While he was aware of the fact that monoalphabetical codes, like the Székely Script, enabled only an easily breakable script, it is obvious that the duke was interested, beside the professional secret scripts, in rare alphabets (German runes or Hebrew letters) because of their historical value and various (poetical, cabbalistic or magical) uses, and he did not lack some curiosity for oriental scriptures. In the text, the fragments of two Protestant religious songs can be identified: the first verse comes from *Minden állat dicsér, Úristen, tégedet* (*Every creature praises You, Lord*; RPHA 170), while the rest of the poems is from *Dicsérem az Istent az én életemben* (*I praise the Lord in my life*, RPHA 253). The modifications and the errors suggest that there was a first compilation written in Latin letters which was followed by a version written in Székely Script. This latter was copied in August's florilegium by someone who probably was not very good at reading these characters, perhaps by August himself.

Keywords: August of Brunswick-Wolfenbüttel, florilegium, Székely Script, cryptography, religious song.